

Зарубіжні авторські зібрання

фон

Леопольд

Захер-
Мазох

Мандрівні
комедіанти

Харків
«Фоліо»
2020

ОПРИШОК

Я щойно прокинувся й оскільки не мав достойнішого об'єкта спостереження, вивчав плетиво великого павука-хрестоносця, який вибудував свій повітряний палац просто над моєю головою, як до опочивальні не увійшов мій козачок і став на порозі, замислено розглядаючи свої наглянсовані чоботи. Це було певною ознакою того, що він приніс якусь новину. Тож я, не приховуючи цікавості, запитав:

— Що там нового, Івашку?

— Приїхали пани зі Львова, хочуть у гори, — почав Івашко дуже голосно. Щоразу, коли йому бракувало духу доповісти мені про щось, він щосили напружував свої легені. — То ж ми могли би також... до спілки... ну... пан добродій розуміє...

А тоді додав з притиском:

— З ними дами, дуже файні дами...

Івашко надто добре знав свого пана, стосовно дам ми з ним майже споріднені душі. Я, власне кажучи, ненавидів прекрасну половину людства, яку Артур Шопенгауер однозначно вважав бридкою, не більше за свого слугу.

Я миттю одягнувся, прихопив із собою рушницю та патронташ, і ми подалися до корчми, де й, справді, надибали маленьке товариство, яке прибуло з далекої столиці, щоб побачити наші східні Карпати, Чорногору та озеро Несамовите. Я представився, само собою, спершу дамам, серед яких найпривабливішою була панянка Лола з двома бісиками

у чорних очах, граціозна, непосидюща й дуже потішна, такою може бути тільки полька та ще хіба молода кицька. Її супутниця, панна Лодойська, була в тому віці, коли починають мріяти про «вище покликання жінки» до мистецтва, літератури, магнетизму, мікроскопії та відкриттів, скажімо, джерел Нілу, й не мала в собі нічого, що могло би привернути увагу, хіба що невинний і водночас манірно-тоскний погляд мадонни.

Кавалер обох польок — середніх літ із мавпячою головою, таку зазвичай називають «сократівською», жовтою шкірою, наче в мумії єгипетського фараона, який п'ять тисяч років пролежав у якійсь піраміді, з чорною борідкою — з великою гідністю грав роль професора й природодослідника. Він вирізнявся своїм одягом від Нанкінга, лакованими мештами, мав невеликий ранець військового зразка і два сачки: один прозорий зеленого кольору для метеликів, а другий — з грубого сірого полотна для вилову водяних жуків.

До цього гурту приєдналося двоє моїх добрих знайомих із нашої околиці: молодий жвавий капелан із Жаб'я та хірург — у своєму вічному синьому плащі з латунними гудзиками й червоній краватці, як завжди, цікавий, балакучий та галантний. На моє прохання дозволити приєднатися до товариства усі відповіли одностайним «ура». Тепер слід було б розшукати надійного провідника.

— Ліпшого за гуцула Миколу Оброка не знайти. Він має слухняних коників і збрую, — запропонував хірург тоном, який не визнає заперечень. У такі моменти він ставав схожий на великого Наполеона й на малого Генриха Лаубе водночас.

— Майте на увазі, що ми на конях... — протяжно завважив професор. — Але я аж ніяк не вершник.

— І не конче, — рішуче відрубав хірург. — Наші гуцульські коники йдуть самі.

— Ну добре, а що це за провідник?

— Надзвичайно цікавий суб'єкт.

— Суб'єкт?

— Або ж об'єкт, якщо вам так більше до вподоби. Колишній опришок.

— Розбійник! — вигукнула панна Лодойська, дрібно затремтівши.

— Десь так... — відказав хірург сухо. — Так, любі дами, наша земля має щось спільне з преріями, і гуцули нічим не поступаються індіанцям.

— Що, властиво, означає слово «гуцул»? — поцікавилася панна Лодойська. — Можете нам пояснити?

— Чому ж ні, — поквапився відповісти капелан, наморщивши для статечности чоло. — Наскільки вистачає мені моїх незначних знань, бо я частково походжу з ремісничого середовища...

— О! Це мене тішить! — втрутився в розмову професор.

— А ще я трохи історик і дослідник старовини, якщо дозволите себе так величати, — вдоволено вів далі капелан.

— То просимо, — наполягала Лодойська.

— Ну, якщо ви на правду мені дозволяєте, — почав капелан задумливо, просяввши, одначе, від чуба до обцаса, — то насамперед мушу зазначити, що попри спільну для усіх українців мову, ми маємо тут справу з відособленим племенем великої слов'янської раси, яке надзвичайно мало схоже на своїх братів. Здебільшого слов'яни — землероби, одначе наші гуцули, як і козаки, збереглися в цих неприступних горах, де вони живуть, як народ пастухів та вершників. Чоловіки, жінки й діти змалечку на коні. Мужні, хоробрі, сповнені непереможної любові до свободи, вони в усі часи зберігали свою незалежність. Гуцул ніколи не знав над собою ні пана, ані панщини. При всій бідності цієї землі вони досить заможні, це помітно з їхнього вбрання та обставлення домівок. Їхні надзвичайно пропорційної будови тіла потворних, більшість чоловіків має на зріст шість футів і доживає до глибокої старости, а не раз і до ста років. Я сам 1852 року був на похороні у Кирлібабі, коли там ховали 120-річного гуцула, Петра Будзула, який служив гренадером ще за Марії-Терезії.

Професор аж вибалушив очі.

— А який у них характер? — поцікавилася панночка Лола, зблиснувши своїми маленькими, білими, мов у мишки, зубками.

— Їхньою головною рисою характеру я вважаю гордість,— після довгих роздумів мовив капелан. — Сторонні люди звертаються до них на ти або на ви, самі ж про себе вони кажуть, як монархи, тільки ми. Гуцульська гостинність не має собі рівні на землі, в кожному гуцульському обійсті є особлива кімната для гостей. Вони завжди веселі, навіть у найбільшій біді не впадають у розпач. «Не печалуйся, а берись до роботи!» — ось їхнє життєве кредо. Вони відважні до безумства й щирі, не буває серед них боягузів чи мерзотників. Задля того, хто чинив їм добро чи просто був прихильним, ладні пожертвувати життям. Але хай начуваються ті, хто скривдив їх, у помсті вони безжалні.

— О! Тут би я жила! — солодкою флейтою забринів голос пані Лодойської. — Серед цієї неторканої природи, серед цього благородного, простого, з первісними звичаями народу.

— О, що стосується первісності звичаїв... — зненацька вихопився хірург, але відразу вкусив себе за язик, прикурив сигару й самовпевнено всміхнувся, мовби хотів тим усміхом сказати: «Ми тут, у горах, також знаємо, що таке сигари».

— Повернімося до нашого питання, — знов узяв слово капелан. — Гуцулам властива також національна гордість, хоч це й рідко трапляється в середовищі неосвічених людей, вони пишаються своїм найменням «гуцули».

— Що ж воно означає? — нетерпляче перервала оповідача панна Лодойська.

— Дехто виводить його походження від валаського «гуц», тобто «сильний». Отож «гуцул» означає «сильний», — пояснив капелан, статечно покашлюючи. — Інші вважають, що в пору татарських набігів на рівнинні простори України, коли татари брали людей у ясир і гнали їх, немов худобу, в неволю, гуцули втекли на своїх чорних конях у гори. Це видається мені правдоподібним, бо в деяких таємничих гуцульських

звичаях пробивається глибока туга за первісною батьківщиною, далекими високими скелями та безкраїм морем, а знаходить вона своє вираження в піснях та загадкових словах.

— То де ж би мала розташовуватися ота первісна батьківщина? — збуджено доскіпувався професор.

— Не деінде, — прорік капелан урочисто, — як на Кавказі. Вчений, мандрівник, професор Коленаті, побачив у мешканців того краю не тільки таку саму будову тіла, схоже домашнє начиння та звичаї, таких самих споріднених з арабською расою коней, але знайшов ще й схожі з гуцульськими оригінальні зразки вишивок на вбранні¹. Впадає в очі те, що більшість русинів, як і їхні найближчі родичі германці, мають світле волосся, тим часом серед гуцулів зрідка стрінеш інший колір волосся, окрім чорного, тому-то в народних забобонах летавиці² завжди золотоволосі. Зваживши на це, можемо дійти висновку, що гуцули під час великого переселення народів, перед в якому вели слов'яни, дуже рано дісталися наших гір. І тоді, як германці, що наступали їм на п'яти, а згодом гуни, татари, угри, монголи та турки розкололи племена їхніх братів, розділили, розпорошили по світу й змішали з іншими народами, гуцули зберегли свій первісно слов'янський, або, якщо хочете, кавказький характер. Можна також припустити, що вже в час заснування Коломиї римлянами вони жили осідло там, де живуть і тепер, надто багато чітких і виразних споминів збереглися в народній пам'яті з тих часів. Вони ще й понині називають себе воїнами-легініями, що походить від римського слова «легіонер», а «Здоров був, легеню!» — їхнє улюблене звертання. Вони лаються іменем Плутона і закликають на допомогу «мужнього лицаря Марса». Одна гора біля Кутів зветься горою Овідія³, а озеро поблизу також має ту

¹ Одна гуцульська легенда вказує на відомий дикістю народ Кавказу. Мимоволі виникають асоціації з родом асів у міфології скандинавських країн та північно-німецьким Асом — могутнім чоловіком.

² Летавиця — карпатська вампіриця, яка прилітає на землю у вигляді летючої зірки.

³ Овид. — *Прим. перекл.*

саму назву. Цілком можливо, що за час свого заслання на узбережжі Чорного моря великий римський поет побував і на слов'янській коломиїській землі, бо про перебування тут римлян свідчать численні знахідки римських каменів та монет, оздоблених зображеннями голів римських цезарів.

— Дуже вірогідно, — завважила панна Лодойська.

— Фактично, красива й мудра історія, — втрутився раптом мій козачок громовим прошнапсованим голосом. — Але, з дозволу вашої світлості, панотця та вельможних панн, нам час вирушати, якщо не хочемо втратити гарної прохолодної ранкової пори.

— Маєш рацію, сину мій! — рявкнув хірург, із гуркотом підвівся й затягнув високим тенором «Гей, браття-опришки!».

Івашко рушив попереду, показуючи нам дорогу.

— Ось тут мешкає старий опришок, — сказав тихо й урочисто мій козачок і показав на самотню гуцульську гражду, яка стояла на стрімкому скелястому пагорбі серед струнких похмурих смерек. Високий частокіл із чотирьох боків оточував просторі, складені з важких сіро-чорних колод будівлі, покриті гонтом. Нам було видно низьку довгу хату без вікон, без дверей та комина. Довкола важкі тіні й сумовита тиша. Тільки знизу, з урочища, долинав гук несамовитого гірського потоку.

Це місце навівало глибоку меланхолійну тугу.

Доки ми дряпалися схилом, перед зачиненими на велетенські засуви ворітьми гражди з'явилася велика кошлата біла голова з маленькими гострими вухами та крихітними блискучими очима, які спокійно спостерігали за нами.

— Mon Dieu!¹ Що це? — скрикнула панна Лодойська.

— Білий ведмідь! — зарепетувала Лола.

— Це опришковий вівчур, — усміхнувся козачок. — Удень він — ягня, справжнє ягня, — з тими словами він відімкнув ворота, зняв балку і поплескав могутнього звіра по спині.

— Гей, Миколо! Чи ти спиш! — гукнув він голосно.

¹ Боже мій (фр.).

Ми увійшли, обійшли навколо житлового будинку. Широке подвір'я відділяло його від стодоли та стайні, за якими тулився городець. Хата мала двоє заґратованих вікон, що виходили на південь, і двоє дверей. Попід вікнами аж до комори тягнувся низький ганок. На східному боці стояли вулики. У повітрі чулося безугавне привітне гудіння.

— Ото маєте наше справжнє гуцульське обійстя, — заговорив капелан.

— А навіщо паркан, — допитувалася Лола. — У долині таких немає.

— Від ведмедів та вовків.

— Mon Dieu! — ахнула Лодойська.

Тієї миті з хати вийшов чоловік, у якому ми всі без зусиль упзнали господаря обійстя, старого розбійника. І хоч не було в ньому нічого дикого, нічого фантастичного, а в одязі — абсолютно нічого «романтичного», однак уся його постаць випромінювала страшенно спокійну, важку, я б сказав, руйнівну силу, а обличчя, позначене й покремсане життям, викликало подібне відчуття, яке буває, коли дивишся на пошматоване кулями старе знамено.

Він був високої статури, але з досконалою будовою тіла. Груді могутньо здіймалися під чистою сорочкою з грубого полотна; засмагли худі руки з нап'ятими жилами покоїлися на широкому шкіряному поясі. Землистого кольору обличчя, глибоко пооране зморшками, обрамляло довге темне кучеряве волосся, вже посріблене сивиною. Густі сиві брови сходилися на переніссі поміж великими ясними карими очима, які, здавалося, промовляли: «І не гадай напускати мені туману, братчику, я тебе бачу наскрізь, гейби скло, бо звидів людей і звидів життя». З гарно окресленої верхньої губи звисали темні вуса.

Він окинув нас швидким поглядом і привітався радше ввічливо, аніж привітно. Коли капелан виклав йому наше прохання, опришок після короткого зволікання відповів:

— Ні, так не піде. У нашого отамана весілля, і було б обривою не прийти до нього.

— Це лише відмовки, — мовила панна Лодойська до професора по-французьки. — Не інакше, як хоче витягнути з нас гроші.

— Ви помиляєтеся, — втрутився я. — Він не візьме ані шеляга, щойно ми переступили поріг його дому, але за кілька жмень пороху зробить усе, що забажаємо.

— Тож спробуйте щастя, пане Захер, — мовив капелан.

У ту мить, коли до вух старого розбійника долинуло моє ім'я, його обвітраним обличчям промайнув майже непомітний усміх, старого наче підмінили:

— Я знав це вашого діда, — промовив він, прискіпливо розглядаючи мене. — І вашого батька, а вуйка з Калуша знав особливо добре. Колись при нагоді розповім вам, як ми з ним познайомилися, потішна то була історія. Старі часи! Старі часи! Але прошу до господи.

— То ви поведете нас?

— Побачимо, люб'язний пане, побачимо. Маємо час... Але ж заходьте...

— Покажіть нам свій дім, — вів я далі. — З нами гості, і їм усе за цікавинку.

— Гості? А то ж відки?

— Зі Львова.

— Зі Львова? О, то здалеку.

Він запровадив нас досередини і показав свою хату, котра була розділена на дві однакові половини. У житловій кімнаті біля великої печі, більше пристосованої до коптіння м'яса, аніж для обігрівання, стояла біла шафа, розмальована лапатими квітами. Уздовж стін тягнулися широкі лави. В одному кутку виднілося масивне ліжко, біля якого стояла скриня, за стилем більше схожа на шафу, а посередині — міцний громіздкий стіл. Двері в стіні вели до комори, в якій кожний гуцул зберігає своє святкове вбрання.

Праворуч, як і в будь-якій гуцульській оселі, була кімната для гостей. Одрразу ж за порогом тієї кімнати нам блисли в очі розкішні трофеї, що висіли посеред стіни. Дві турецькі дамаські рушніці перехрещувалися над парою чудових ар-

наутських пістолів, а поряд висіла дерев'яна порохівниця, торба й топір.

Стіни тут не заведено білити, їх старанно гладенько вигемблюють, так само стелю й долівку. Двері зачинялися на важкий засув. Тарелі, ложки й виделки вирізані з липової деревини. Повсюди світла чистота й рівномірний брунатний колір дерева. З-поміж пожовклих образів, які де-не-де висіли на стінах, вирізнявся своїми розмірами та візантійським позолоченим тлом образ святого Миколая.

На легкий короткий посвист опришка, немов слухняний і привітний пес, з'явилася молода вродлива босонога жінка у квітчастій спідниці та барвисто вишитої сорочці.

— Маємо гостей, — сказав старий спокійно.

За мить на порозі став хлопчина дванадцяти років з коротким світло-каштановим волоссям та очима, які можна побачити хіба у молодих косуль. Не застидався й не зніжковів, як інші діти, що сором'язливо тупцюють біля стіни, а сміливо увійшов і привітався дзвінким голосом.

— Куди прямуєте? — запитав він, шанобливо цілючи священникові руку.

— На Чорногорі, — відповів капелан люб'язно.

— Чи можна й мені з вами?

— Так, Миндо, — погодився опришок, відчувався його авторитет перед малим. — Збирайся.

Хлопчисько наче здимів, а натомість увійшла гуцулка з обплетеним соломою бутлем горілки, буханцем чорного хліба, бочівкою бриндзи та шматком масла на дерев'яному тарелі.

— Просимо до столу, — промовив господар гостинно. Коли ми сіли навколо великого стола, він налив собі горілки й мовив:

— П'ю до вас! — і одним духом вихилив чарку, а те, що лишилося на денці, гордим рухом вихлюпнув у стелю.

Коли знову стало тихо, мою увагу привернуло якесь плаксиве хекання над нашими головами. З прихистку під дахом вибралася маленька срібляста сова й поволі, наче солдат на

варті, заходилася прошкувати туди й сюди задимленим сво-
локом, який кладеться під стелею від стіни до стіни, високо
піднімаючи лапки й зиркаючи на нас згори вниз приплюще-
ними очима, як дивиться людина, яка хоче розгледіти щось
вдалині.

— Ну, Миколо, — мовив мій козачок спроквола. — Чи не
час уже нам сідлати коней?

— А пополювати трохи зможемо? — запитав я. — При цій
нагоді хочу відсипати вам трохи свого англійського пороху.

— Ясна річ, пополюємо, — відказав опришок. — То ка-
жете, маєте англійський порох, отой дрібнозернистий? Ну то
гайда, збираймося...

— Подивлюся на наших коней, — і козачок вийшов з хати.

— Чого ви, Миколо, живете на відлюдді? — поцікавився
я. Старий мовчав.

— Не любите людей?

— Ні, але й ненависти до них також не маю.

— А це ваша жінка?

— Ні.

Опришок повагом кивнув нам головою й пішов до комо-
ри перевдягатися.

— Чи буде цей старий чоловік в силі провадити нас? —
запитав професор.

— Оброк? О! Він ще й понині першим скаче в Йорданську
купіль, — відказав капелан.

— Йорданську? Як це зрозуміти? — перепитали обидві
дами, котрі, як справжні польки, й поняття не мали про такі
речі.

— Чи ви нічого не чули про наше свято Водохрещі? —
вигукнув капелан.

— Не чули.

— Отже, коли священник разом із паствою йде у цей свя-
тий день до найближчої річки, занурює в ополонку, проруба-
ну в товщі льоду, хрест і освячує воду, це називають у народі
Йорданом. Свячену воду набирають у глеки, вмивають нею
лице, потім стають довгою вервечкою, а священник кропить

ЗМІСТ

ОПРИШОК	3
ОПРИШОК МАГАС.	78
ПРОГУЛЯНКА НА САНЯХ.	107
МЕРТВІ НЕНАСИТНІ	118
ХЛОПСЬКИЙ СУД	150
МАНДРІВНІ КОМЕДІАНТИ	221
СВЯТО ОБЖИНОК.	234